

Una primera aproximació a la font monumental del carrer de Pere Martell (Tarragona, Tarragonès)

JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ, CÉSAR AUGUSTO POCIÑA LÓPEZ

CODEX, arqueologia i patrimoni

RESUM

Durant la intervenció arqueològica d'urgència feta a la parcel·la 30 del PERI 2 (Jaume I-Tabacalera) de Tarragona, es va localitzar una edificació en *opus quadratum* de planta rectangular i grans dimensions (15,8 × 4 m) associada amb una deu. S'ha considerat que aquesta edificació és una font monumental construïda a l'època tardorepublicana i que va ser objecte de diverses modificacions fins ben entrada l'antiguitat tardana. A l'interior de la font, es van documentar un conjunt d'elements orgànics així com abundants fragments ceràmics d'àmfores relacionables amb els processos d'extracció de l'aigua.

1. INTRODUCCIÓ

El Pla especial de reforma interior número 2 (Jaume I-Tabacalera), aprovat l'any 1989, afecta l'àrea compresa entre l'avinguda de Ramón y Cajal, el carrer de Jaume I, la línia fèrria i el Francolí. La rapidesa del procés d'urbanització i l'envergadura de les intervencions han fet que els resultats estiguin en una fase embrionària, tot i que es comença a perfilar una imatge de la zona força distinta de la que tradicionalment s'ha tingut amb una forta densitat de restes de l'època romana des del període tardorepublicà fins a la fi de l'antiguitat tardana.¹

Concretament, la font monumental a què fem referència en aquesta contribució

1. Alguns treballs de síntesi relacionats amb aquesta zona són: REMOLÀ; VILASECA, 2000; ADSERIAS [et alii], 2000; POCIÑA; REMOLÀ, 2001.

va ser localitzada l'any 2000 a l'extrem septentrional de la parcel·la 30 del PERI 2, situada a la cruïlla dels carrers d'Eivissa i de Pere Martell, a la part baixa de la ciutat (figura 1).

A l'època antiga, aquesta àrea de fora muralles es devia caracteritzar per la proximitat de la badia portuària i la desembocadura del Francolí. La línia de la costa en aquell moment es devia localitzar uns 200 o 300 m al sud del lloc on ha aparegut la font. Al nord-oest, una moderada elevació on s'establiren el poblat ibèric i el fòrum de la colònia devia marcar el límit meridional de la ciutat emmurallada (ADSERIAS [*et alii*], 1993).

La construcció d'aquesta font s'ha de relacionar amb una deu d'on brollava l'aigua procedent del sistema càrstic situat al subsòl de Tarragona. Pel que en sabem en aquest moment, no es devia tractar d'un cas únic. Brolladors amb un origen aparentment similar han estat trobats al jardí de la Chartreuse o a la mateixa platja del moll modern.² Per tant, tot i que l'origen de l'aigua no es pot determinar d'una manera concloent, la localització, sota la carena rocallosa que limita la badia portuària, de la cavitat càrstica coneguda com a cova urbana de Tarragona³ suggereix una hipotètica relació entre ambdós fenòmens, encara més si tenim en compte l'elevat grau de coneixement que tenien els romans d'aquestes propietats del subsòl.

Indubtablement, aquests brolladors d'aigua subterrània, propers a l'assentament ibèric i a la badia portuària, es van aprofitar abans de fer-ne monuments a l'època romana. Aquest treball analitza, d'una manera sintètica i amb la provisionalitat que atorga la finalització recent dels treballs, les estructures d'aprofitament d'aquest recurs a l'època romana.

2. DESCRIPCIÓ I EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE L'EDIFICI

Per a una comprensió millor del discurs, hem optat per una ordenació diacrònica de les fases principals de la construcció de la font. Insistim en el caràcter preliminar de totes les dades contingudes en aquest treball, especialment pel que fa a les fases més primerenques. Atès l'estat actual de l'estudi, hem considerat oportú centrar-nos en la descripció general de les fases més rellevants, prescindint de les reformes menys importants detectades durant l'excavació.

2. *Petición elevada al rey Carlos III, para que autorice la reconstrucción del puerto y proyecto recaudatorio, 30 de agosto de 1776*, reproduït a SÁNCHEZ REAL, 1995: 187.

3. Redescoberta recentment i objecte de diverses tasques d'investigació espeleològica (SIET, 2000) i arqueològica (BURÉS [*et alii*], 1998, BURÉS [*et alii*], 2000, GARCÍA [*et alii*], 1997).

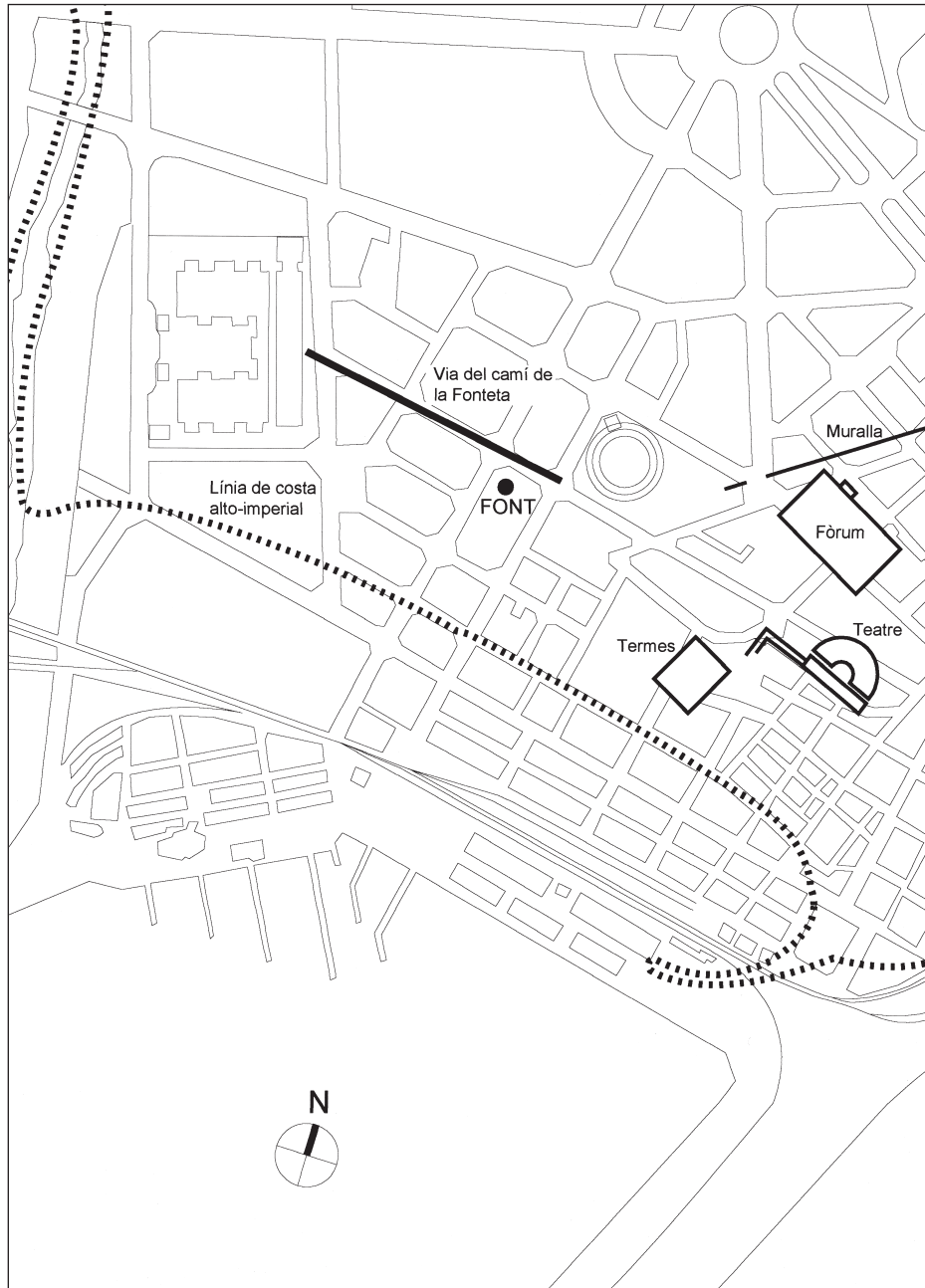

Figura 1. Plànol general de situació.

2.1. La font tardorepublicana

La fase tardorepublicana (segles II-I aC?) és la coneguda més deficientment com a conseqüència de les transformacions i alteracions fetes en moments posteriors. Per tant, totes les consideracions que puguem fer en aquest moment, incloent-hi les relatives a la datació, s'han de tenir per meres hipòtesis de treball que s'hauran de validar amb l'estudi definitiu de l'edifici. Presumiblement, l'edifici inicial es va construir aprofitant una petita depressió a la carena rocallosa, potser produïda per la mateixa acció erosiva de la deu. Aquesta depressió, probablement, es va engrandir i regularitzar per tal d'alçar una edificació formada per tres grans murs de límit en *opus quadratum* amb una planta en U. Al frontal es va disposar un muret o ampit d'aproximadament un metre d'alt fet amb carreus que servia de mur de límit d'una *piscina limaria* o bassa de decantació pavimentada amb grans lloses de pedra del Mèdol (figura 2). La superposició en aquesta zona frontal d'estructures corresponents a fases posteriors dificulta la comprensió del funcionament de l'edifici en aquest període.

La comparació amb construccions similars⁴ pot ajudar a perfilar la configuració de l'edifici. Malgrat les particularitats de cada construcció, podem esmentar una sèrie d'elements comuns:⁵ plantes quadrangulars més amples que no pas llargues que contenen un dipòsit de decantació a què s'accedeix per diversos mecanismes (brolladors esculturats, brocals, etc.) des d'un frontal generalment delimitat per un pòrtic que alhora serveix d'estructura de suport d'una teulada a una vessant. Si comparem aquest model amb les dades obtingudes en l'estudi de la nostra font, podem suposar, a tall d'hipòtesi, que hi havia una columnata al frontal de l'edifici, posteriorment desmuntada amb vista a les reformes successives. És molt suggeridora però difícilment demostrable l'associació amb aquesta fase de dues bases de columnes idèntiques de tipus àtic sense plint,⁶ així com diverses motlures de grans dimensions trobades als voltants. El tipus d'edifici, per tant, es pot associar amb el model hel·lenístic denominat *font en pòrtic*.

El parament emprat als murs de límit de la font és un *opus quadratum* amb particularitats tècniques que refermen la datació proposada. Per al mur de fons es van utilitzar filades de carreus pseudoisòdoms amb encoixinat força marcat i *anathirosy*. L'amplada dels carreus és equivalent a la del mur, la llargària és heterogènia però és igual o superior a l'amplada i l'alçada fa entre 30 i 45 cm, aproximadament. Són força remarcables, a més, aspectes com la presència reculades a les juntes horitzontals. També podem establir paral·lelismes entre aquest tipus de solució i els carreus de la segona fase de la muralla republicana. És significativa l'absència d'altres marques com forats d'alçament o de fixació, freqüents als carreus de l'època altimperial.

4. Hem pres com a patró de referència el model estàndard de font en pòrtic de tipus hel·lenístic (LAUTER, 1999: 121 i s.)

5. Per a alguns exemples d'aquests edificis, cf. WIKANDER, 2000 i GROS, 1996.

6. Per les característiques d'aquestes dues columnes, es poden datar a l'època tardorepublicana. Per a la datació de la basa àtica sense plint, cf. MÁRQUEZ, 1998 i AMY; GROS, 1979.

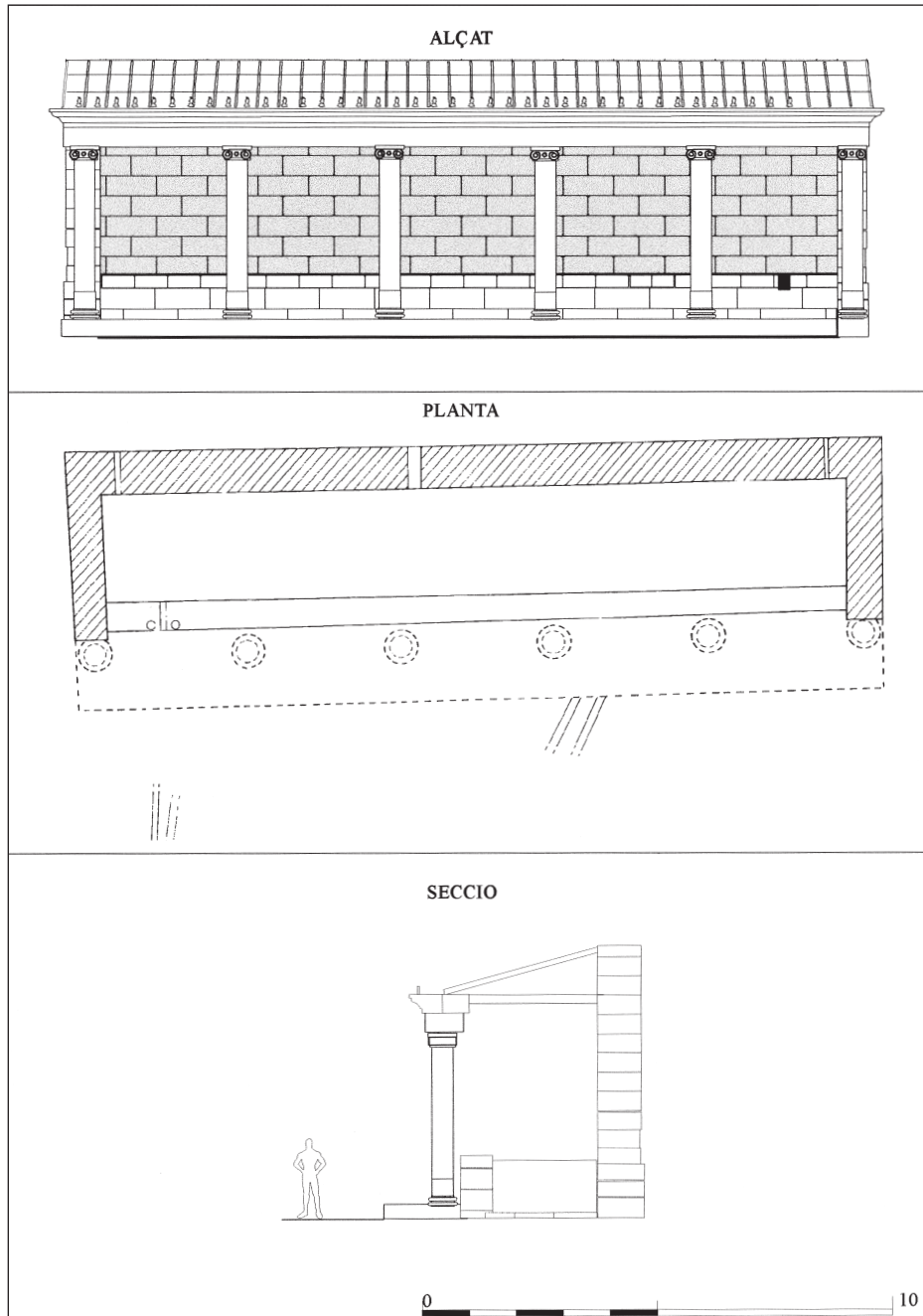

Figura 2. Proposta de restitució hipotètica de la font de l'època tardorepublicana.

El funcionament d'aquesta estructura s'adiu amb el de les fonts en pòrtic: l'aigua entra a la *piscina limaria*⁷ per unes quantes obertures (probablement tres, dues de les quals documentades arqueològicament) fetes a la base del mur de fons. Des del parapet frontal s'accedia directament a l'aigua, que es devia recollir manualment per immersió de recipients. L'aigua sobrant (*aqua caduca*) era recollida i canalitzada a través d'una conducció feta amb carreus treballats amb secció en U.

L'acumulació progressiva de sediment al fons de la piscina i la necessitat de disposar d'aigua neta exigien un sistema de neteja periòdica, amb vista al qual es va disposar un aviador de desguàs normalment tancat amb un tap, situat al muret frontal al nivell mateix del paviment, que presentava un lleuger pendent vers aquesta obertura, i que coincidia amb la posició del canal de conducció d'aigües esmentat abans. Mitjançant aquest forat es podia buidar la piscina i posteriorment recollir el llim dipositat al fons.

2.2. La font de l'època altimperial

En un moment encara per precisar (segle I dC?), es va fer una de les reformes més importants: la conversió d'una font en pòrtic de tipus hel·lenístic en una cisterna tancada amb tres brolladors esculpits (figura 3). En aquesta reforma es van aprofitar els murs laterals, el mur de fons i l'ampit. Els murs laterals van ser reforçats amb banquetes d'*opus caementicium*. L'ampit també es va reforçar amb formigó i es va transformar en banqueteta, i a l'interior es va disposar una mena de canal que servia per regular la sortida de l'aigua. Al frontal es va construir un mur de tancament d'*opus quadratum* on es van col·locar tres sortidors esculpits en forma de cap de lleó (figures 5-7). Dos d'aquests lleons, idèntics entre si, són de bona factura i recorden prototipus similars localitzats sobretot a la Bètica en relació amb monuments funeraris.⁸ En canvi, el brollador central està esculpit superficialment en un tipus de pedra poc adequat per a l'ús concebut i treballat, probablement, *in situ* tractant d'imitar l'acabat dels altres dos. En aquest mur frontal es va situar, també, una porta destinada a l'accés a la *piscina limaria* des de l'exterior. Els brolladors es van situar a intervals regulars que, a tall de mera hipòtesi, podrien coincidir amb l'emplaçament de les columnes de la fase precedent.

Respecte a la coberta, es pot plantejar que hi havia una volta de carreus atenent diversos indicis: la presència de la primera dovella, la filada d'imposta amb marques característiques d'arrencament de volta o la forma semicircular del coronament del mur de límit oriental.⁹ Per altra banda, tenim construccions similars que presenten aquesta solució, com ara les cisternes d'aigua amb volta de carreus d'U-

7. Piscina que té les dues funcions de decantar l'aigua i de garantir-ne un cabal regular independentment de possibles fluctuacions de la deu (WIKANDER, 2000).

8. L'estudi d'aquestes escultures, majoritàriament descontextualitzades, és a PÉREZ, 1999.

9. Agraïm al professor Ruiz de Arbulo les seves aportacions suggeridores sobre la restitució del sistema de la coberta.

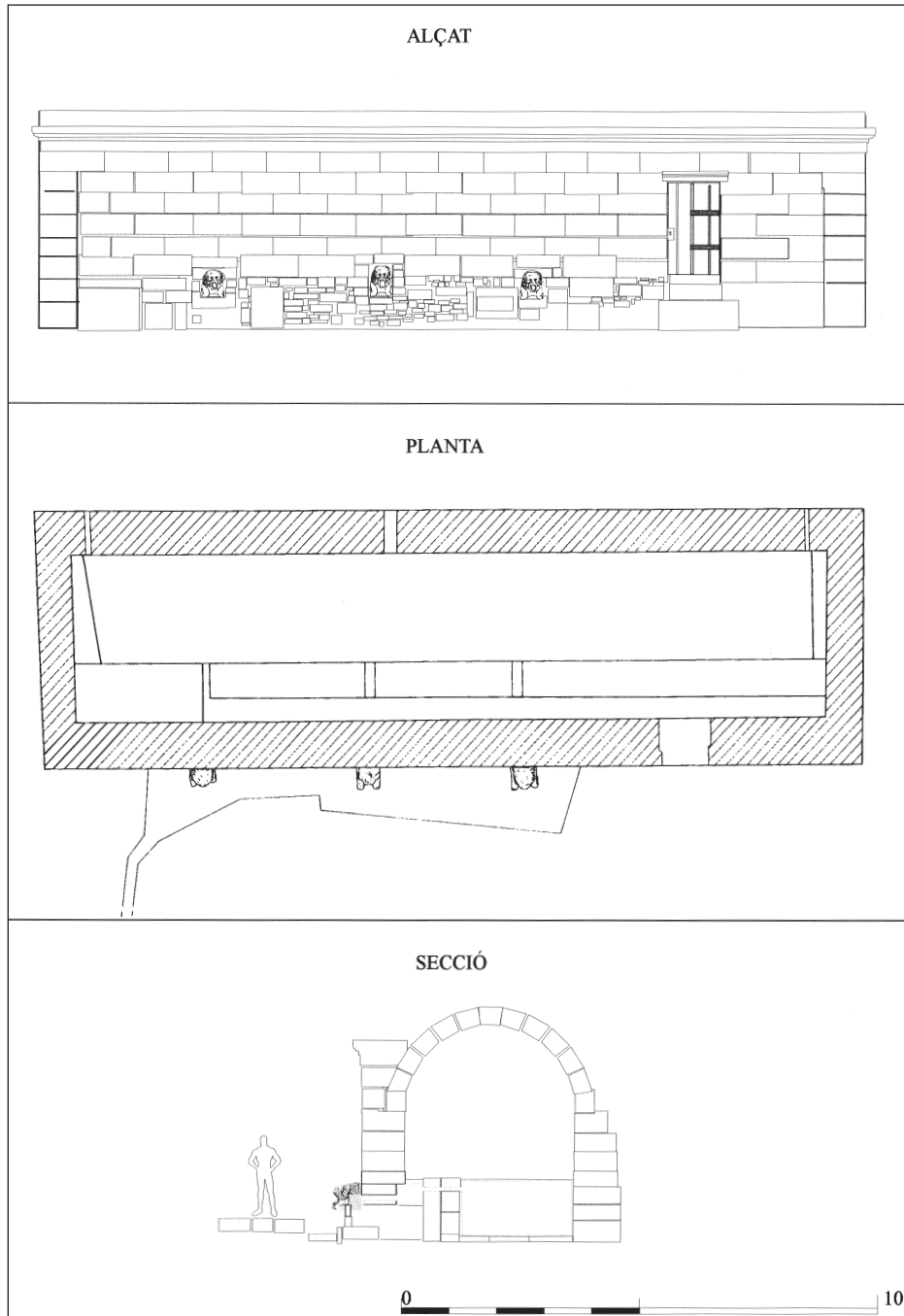

Figura 3. Proposta de restitució hipotètica de la font de l'època altimperial.

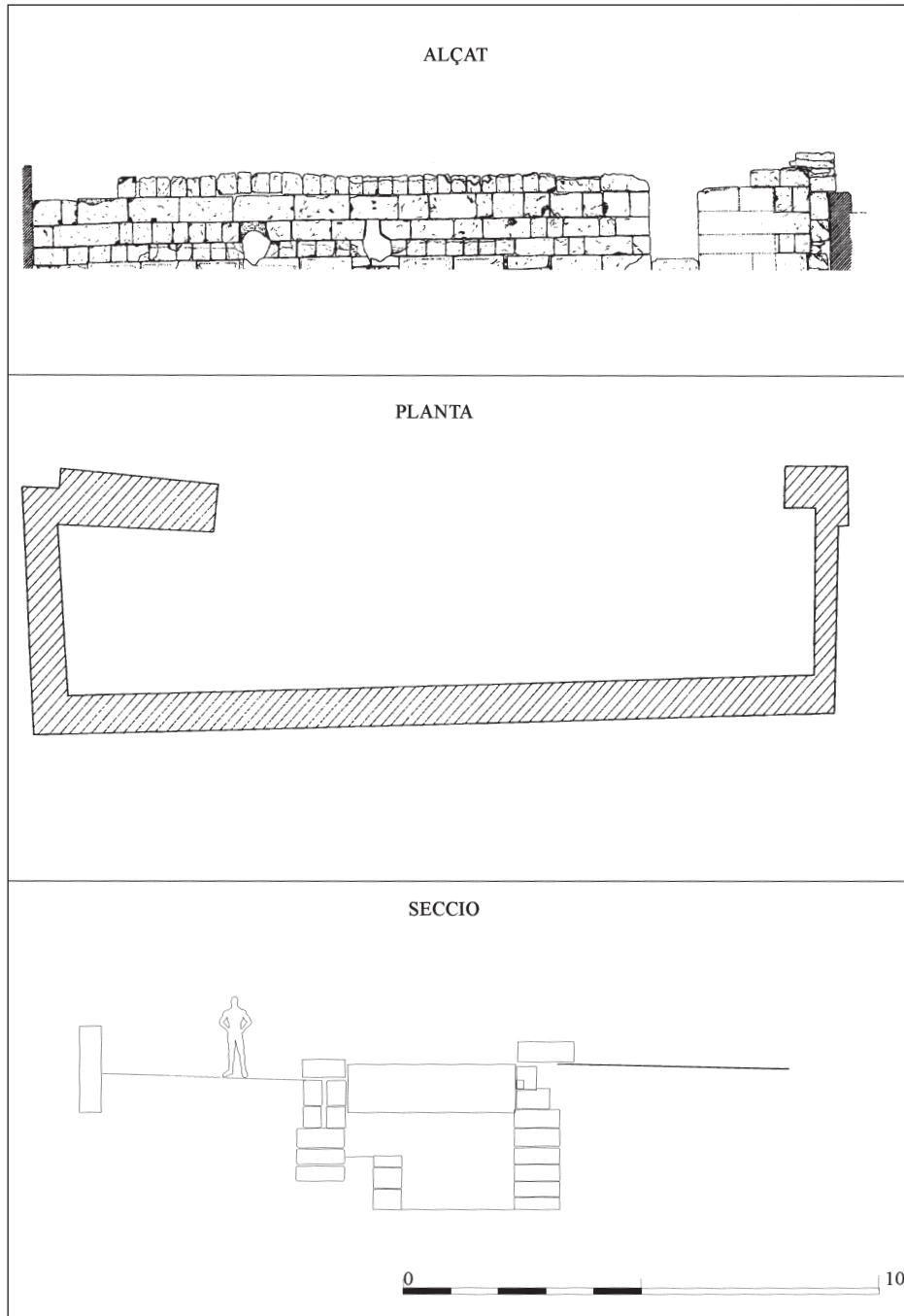

Figura 4. Proposta de restitució hipotètica de la font de l'època tardoantiga.

Figura 5. Vista del frontal de la font des de l'est.

cubi, Corduba o del port de Leptis Magna.¹⁰ Un altre indicati favorable a la presència d'aquesta volta és la localització, com a material de construcció reaprofitat en un mur posterior, d'una cornisa que presenta un rebaix en bisell que podria indicar l'adaptació d'aquest element arquitectònic a la forma cilíndrica de la volta.

El funcionament de la font en aquesta fase era similar al de l'anterior pel que fa al tractament, la depuració i l'emmagatzematge de l'aigua. El canvi més important és

10. Per a les mostres similars de la província de Còrdova, cf. VENTURA, 1996. Per al port de Leptis Magna, cf. BARTOCCINI, 1958.

Figura 6. Detall del frontal de la font des de l'oest.

la limitació de l'accés a l'aigua. Si abans s'accedia directament a la *piscina limaria*, en aquest període la disposició del mur frontal va comportar la presència d'uns brolladors amb una decoració esculturada en què apareix un lleó jacent de mig cos endavant, una decoració típica de sortidors des de l'època grega. Aquesta associació entre el lleó (o altres bèsties) i els brolladors té un fonament apotropaic, segons el qual el lleó ha d'atemorir i allunyar els esperits malignes que contaminen les aigües.¹¹

El tancament de l'edifici devia millorar, també, la qualitat de l'aigua atès que impedia l'accés incontrolat d'animals, persones i altres elements contaminants com la pols en suspensió.¹² La porta oberta al frontal tenia com a funció primordial limitar l'accés a l'interior i permetre l'execució de les tasques necessàries de neteja i manteniment.

2.3. La font de l'època tardana

A partir del final de l'etapa altimperial, es van fer unes quantes modificacions a l'edifici. En un primer moment, el funcionament de la font devia ser similar al de l'eta-

11. Aquesta utilització de figures animals ja era freqüent des d'un moment força antic de l'època grega, com demostra, per exemple, la presència en vasos àtics de figures negres amb representacions de fonts; cf. TÖLLE-KASTENBEIN, 1993: 166.

12. Precisament, tant la legislació grega com la romana prohibien activitats com el bany, l'abeurament d'animals o el llançament d'objectes a les fonts (BONNÍN, 1984 i WIKANDER, 2000).

pa precedent, tot i que els brolladors central i oriental es van inutilitzar i es va substituir la hipotètica volta de carreus per una teulada a una vessant formada per una armadura de bigues de fusta que sostenien les *tegulae* revestides per fora amb *opus signinum*.

En un moment encara per determinar (final del segle III dC?), la teulada es va desplomar sobre el paviment i ja no es va retirar (figura 8). La presència constant d'aigua va permetre la conservació de bona part de l'armadura de fusta, així com de les restes orgàniques que es van anar dipositant sobre l'enderroc de la coberta, un procés gradual que, partint de l'estudi de les monedes i el material ceràmic recuperat, podem dir que es va estendre durant la major part del segle IV.

Figura 7. Detall d'un dels brolladors esculptats en què apareix un lleó jacent de mig cos endavant.

L'edifici, aparentment, no es va tornar a cobrir i va esdevenir una bassa rectangular a l'aire lliure en què els murs perimetrals es van fer créixer amb noves filades de carreus (figura 4). La no-extracció de l'enderroc de la teulada, la suspensió dels treballs periòdics de manteniment i l'acumulació progressiva de sediments van provocar el rebliment definitiu de la font a la fi de l'antiguitat tardana.

Entre els sediments que gradualment van reblir l'interior de la font cal destacar la presència de matèria orgànica (especialment pinyols de préssec, pinyons, plantes arbustives, etc.) que va comportar un complex i lent procés d'excavació finançat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya en què van col·laborar el Museu d'Arqueologia de Catalunya i el Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya.

Figura 8. Vista de la meitat occidental de l'interior de la font durant el procés d'excavació.

A l'esquerra es veuen dues de les bigues de fusta trobades.

Amb relació a l'etapa final, no podem descartar d'una manera conclouent la continuació de l'ús precari de la font o, si més no, un possible record en un període posterior. Aquesta hipòtesi es fonamenta en el nom que rebrà a l'època medieval el camí que voreja l'emplaçament de la font: camí de la Fonteta, l'actual carrer d'Eivissa.

El funcionament d'aquest edifici en aquest període era similar al d'una bassa a cel obert, perquè l'única finalitat que tenia era contenir l'aigua. L'extracció s'efectuava des dels murs perimetrals mitjançant àmfors de petites dimensions lligades amb cordes. Això es pot deduir tant de les marques de fregament de les cordes emprades com de l'ingent volum de fragments d'àmfors trobats als estrats de rebliement interior d'aquesta bassa (REMOLÀ, 2000).

3. CONCLUSIONS PRELIMINARS

Les dades obtingudes en l'excavació de la parcel·la 31, situada immediatament al sud de la font, semblen indicar que aquesta era a poc més de 100 metres de la teòrica línia de la costa que hi havia a l'època tardorepublicana.

Aquesta proximitat ens fa pensar que inicialment la font tenia una estreta relació amb el port. A hores d'ara, les nostres investigacions¹³ tendeixen a situar a l'extrem oriental de la badia el que podríem denominar *port militar*, mentre que la part occidental, on s'ubica la font, es devia destinar primordialment a activitats comercials i pesqueres.

El terreny entre la font i la teòrica línia de la costa devia ser ocupat per aiguamolls i estructures portuàries amb una importància escassa. Evidentment, en aquest període ja devia haver començat un procés gradual d'urbanització, cosa que indiquen tant les estructures i canalitzacions que, molt esporàdicament, vam descobrir en els sondeigs com els abocadors de deixalles.

En un moment encara per precisar del segle I dC, la font es va transformar en un edifici tancat i cobert, de primer, amb volta de carreus i, posteriorment, amb un sostre de *tegulae* a una vessant. La banquetta o ampit que inicialment tancava l'edifici pel sud va ser substituïda per un mur de carreus on es van obrir una porta i tres brolladors esculpturats en forma de lleó jacent. Aproximadament en aquell mateix període es va implantar una densa trama viària en què es van anar construint una sèrie d'edificis particulars i de magatzems.

La font de l'època imperial va anar quedant, doncs, immersa en una trama urbanística que reflectia una remodelació profunda que afectava tota la façana marítima. Pensem que en aquella època es van reformar força tant el port com la línia de la costa, que, probablement, es van desplaçar cap al sud. Això va permetre de guanyar un espai que es destinà a la construcció de magatzems que indirectament ens demostren un increment notable dels moviments portuaris en relació, potser, amb les

13. Una reflexió recent sobre el port de Tarragona es pot trobar a POCIÑA; REMOLÀ, 2001.

exigències d'una ciutat que, entre el darrer quart del segle I i el primer quart del II, va ser objecte d'una remodelació profunda en què va tenir lloc tot el procés durant el qual es van bastir monuments a la part alta.

La font va adquirir un caràcter predominantment urbà i no és descartable que el tancament de l'estructura tingui relació amb la necessitat esmentada d'aïllar i regular l'accés a l'aigua en un espai urbanitzat cada cop més densament. L'absència de sediments corresponents a l'època altimperial sobre el paviment palesa clarament l'operativitat dels mecanismes de neteja i manteniment. El correcte funcionament d'aquests serveis públics també s'observa en la xarxa de clavegueram, que es va mantenir en ús fins ben entrat el segle III dC.

En un moment que encara s'ha de determinar, el sostre va caure i no se'n van treure les restes. No hi va haver la voluntat o la capacitat de restaurar el funcionament anterior a la caiguda, la qual cosa va fer que l'edifici, en franca degradació, s'hagués d'adaptar a la manca de manteniment, que comportava un rebliment progressiu. Aquest problema ens ha donat, indirectament, una informació valuosa sobre les espècies vegetals dels voltants que permetrà de restituir els aspectes paleoambientals d'aquest sector de la ciutat a l'època tardana. Inutilitzats els mecanismes de regulació de l'accés a l'aigua, l'única opció era l'extracció des de la part superior de l'edifici fins que va ser reblert definitivament.

D'acord amb les dades actuals, sembla que durant aquell període el port es va anar reduint de dimensions i va retornar a l'emplaçament que havia ocupat el port militar de l'època tardorepublicana. La font devia restar, per tant, allunyada del centre portuari i devia esdevenir el punt d'aprovisionament d'aigua de les edificacions particulars aïllades que caracteritzaven aquest sector de la ciutat a l'època tardana.

Finalitzem així una descripció sintètica d'un procés molt més complex que no podem definir amb precisió fins que tota la informació aplegada no sigui processada.

4. BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M.; BURÉS, L.; MIRÓ, M. T.; RAMON, E. «L'assentament pre-romà de Tàrragona», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3, 177-227, 1993.
- ADSERIAS, M.; POCIÑA, C. A.; REMOLÀ, J. A. «L'hàbitat suburbà portuari de Tàrraco. Excavacions al sector afectat pel PERI 2 (Jaume I-Tabacalera)», *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital de província romana*, 137-155, 2000.
- AMY, R.; GROS, P. «La Maison Carrée de Nîmes», 38 suppl. à *Gallia*, París, 1979.
- BARTOCCINI, R. *Il porto romano di Leptis Magna*, Roma, 1958.
- BONNÍN, J. *L'eau dans l'antiquité. L'hydraulique avant notre ère*, París, 1984.
- BURÉS, L.; GARCÍA, M.; MACIAS, J. M. «Un aqüeducte subterrani a Tàrraco», *Empúries*, 51, 183-196, Girona, 1998.
- BURÉS, L.; GARCÍA, M.; MACIAS, J. M. «Tarraco scipionum opus. A Roman Spanish city built on karst», *Cura Aquarum in Sicilia, Proceedings of the Tenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engi-*

- neering in the Mediterranean Region (Syracuse, May 16-22, 1998)*, 79-84, Leiden, 2000.
- GARCÍA, M.; POCIÑA, C. A., REMOLÀ, J. A. «Un context ceràmic d'inicis del segle II dC a Tàrraco (Hispania Tarraconensis)», *Pyrenae*, 28, 179-209, Barcelona, 1997.
- GROS, P. *L'Architecture Romaine. 1. Les monuments publics*, París, 1996.
- LAUTER, H. *L'architettura dell'ellenismo*, Milà, 1999.
- MÁRQUEZ, C. *La decoración arquitectónica de colonia Patricia*, Còrdova, 1998.
- PÉREZ, I. *Leones Romanos en Hispania*, Madrid, 1999.
- POCIÑA, C. A.; REMOLÀ, J. A. «Nuevas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)», *Saguntum*, 85-96, València, 2001.
- REMOLÀ, J. A. *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis), siglos IV-VII*, Col·lecció Instrumenta, 7, Barcelona, 2000.
- REMOLÀ, J. A.; VILASECA, A. «Intervencions arqueològiques al PERI 2, sector Tabacalera, de Tarragona», *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, 77-95, Barcelona, 2000.
- SÁNCHEZ REAL, J. *Puerto de Tarragona. Acontecimientos notables en su construcción (1802-1829)*, Tarragona, 1995.
- SIET. *La Cova Urbana de Tarragona*, Tarragona, 2000.
- TÖLLE-KASTENBEIN, R. *Archeologia dell'acqua*, Milà, 1993.
- VENTURA VILLANUEVA, A. *El abastecimiento de agua a la Córdoba romana. II. Acueductos, ciclo de distribución y urbanismo*, Còrdova, 1996.
- WIKANDER, Ö. *Handbook of ancient water technology*, Brill, 2000.